

ОЛЕКСАНДР ГОЛІКОВ,

доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри соціології, заступник декана з наукової роботи, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (61022, Харків, майдан Свободи, 4)

ALEXANDER GOLIKOV,

Doctor of Sciences in Sociology, Associate Professor, the Department of Sociology, Deputy Dean for Scientific Issues, V.N. Karazin Kharkiv National University (4, Maidan Svobody, Kharkiv, 61022)

<http://orcid.org/0000-0002-6786-0393>.

golikov@karazin.ua

СОФІЯ НОЛБАТ,

магістр соціології, випускниця соціологічного факультету, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, незалежна дослідниця (61022, Харків, майдан Свободи, 4)

SOFIA NOLBAT,

Master of Sociology, graduate of the Faculty of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University, independent researcher (4, Maidan Svobody, Kharkiv, 61022)

<http://orcid.org/0009-0005-3387-0568>

sofia.nolbat@student.karazin.ua

Простір сприйняття свят українцями: до можливостей концептуалізації

Постановка проблеми

В умовах динамічних змін у суспільстві, коли, за висловом С. Макеєва, у рух прийшли самі інституційні структури та осі впорядкування суспільства (Макеєв, 2014), соціокультурні, мікро-, мезо- та макросоціальні епіфеномени демонструють підвищену гібридність, композитність, синтетичність. Масштабні соціально-економічні та соціально-політичні трансформації українського суспільства останніх 35 років поєдналися з фундаментальними зрушеннями у глобальному світі, серед яких дослідники найчастіше згадують про індивідуалізацію (Голіков, 2019а: с. 34), комодифікацію (Golikov, 2022), глобалізацію, спектакуляризацію (Debord, Knabb, 2005), інтернетизацію, консьюмеризацію, макдональдизацію (Ritzer, 2018) поряд з іншими подібними процесами.

Цитування: Голіков, О., Нолбат, С. (2024). Простір сприйняття свят українцями: до можливостей концептуалізації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 149–168, <https://doi.org/10.15407/sociology2024.03.149>.

Не оминули ці зміни та процеси й феноменальність свята в українських умовах. Свято, яке в сутності своїй є явищем принципово давнім, в чомусь навіть архаїчним, у сучасному суспільстві переосмислюється, причому відбувається це стосовно не лише конкретних свят, а й самого феномену свята (Шинкаренко, 2015). Дослідження потребують і процеси індивідуалізації свята, його комодифікації, десакралізації та прагматизації, і трансформація практик дарування, і, в термінах гуртка «Колеж Соціології», перехід від свят до канікул.

Ускладнює загальну картину ще й внутрішня диференціація простору свят, серед яких формуються стійкі групи свят державних, приватно-сімейних, суспільних, історичних, релігійних, соціогрупових, субкультурних, глобалістських; цей простір розпадається на субпростори, а також на царини консенсусних та конфліктних свят, публічних та приватних, оринковлених та культурно вкорінених, масових та «нішевих» тощо.

Усе це актуалізує проблему свята у масовому сприйнятті сучасних громадян України на онтологічному рівні. А майже повна відсутність в українській соціології досліджень свята як феномену та як об'єкта сприйняття конститує гносеологічний рівень актуальності проблеми, адже, за нашими спостереженнями, проблематика свята осмислюється (головно теоретично та / або партикулярно) в культурології, політології, історичній науці України, у маркетингу (де свята стають фундаментальним чинником (ре)актуалізації споживацьких практик), однак при цьому соціологи майже не зачіпають ці теми інакше, ніж у загальному (перш за все емпіричний) аналізі поширеності того чи іншого свята, ставлення до нього (проінтерпретованого переважно лінійно та позитивістськи), а також їхньої політизованості.

Дослідницька проблема

Ось чому ми звертаємося до аналізу того, яким чином громадяни України сприймають різні свята, на емпіричній основі омнібусів КМІС за різні роки. Репрезентативна вибірка та де-факто моніторингова методологія дають змогу відстежувати середньо- та довгострокові тенденції, перевіряти випадковість чи не випадковість просторових структур, в які упорядковуються свята, тощо.

Саме тут перед нами постає дослідницька проблема у всій її повноті. З онтологічного погляду ми маємо суперечність між тим, якими були свята впродовж багатьох років та навіть десятиліть, як їх сприймали та практикували традиційно, з одного боку, і тим, як вони (ре)актуалізуються в державних політиках останніми роками, як (пере)осмислюються в суспільному та медійному дискурсах, як (ре)інтерпретуються різними соціальними групами, чіє виникнення та становлення теж припадає якраз на цей період. Водночас недослідженість та соціологічна неконцептуалізованість цих процесів становить гносеологічний аспект проблемної ситуації (або дослідницької проблеми): українські соціологи не тільки не переймалися концептуальним теоретичним осмисленням феноменальності свята, а й не йшли у своїх узагальненнях далі від найбільш пласких, очевидних, тривіальних тенденцій, аналізу одновимірних розподілів та, іноді, аналізу кореляцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Усе це, як уже зазначалося, дуже слабо відображено в соціологічній літературі. Безумовно, сильними напрямками в сучасних дослідженнях свята є етнографія та самоетнографія (Guttman, 2023), мистецтвознаство (Rothman, 2021), історія (Ingram, 2021), а також — вже традиційно — історія й культурологія. Соціологія ж, зіштовхнувшись з цією проблематикою у ХХ столітті в межах Дюркгаймової концепції сакрального та Бахтінової концепції карнавалу, поводить обережно стосовно неї. Зокрема, українська соціологія майже завжди звертається до цієї проблематики як до підпорядкованої та «вторинної» щодо більш важливих та соціологічно визнаних — чи то менеджмент подій, чи то структури та міфи суспільства споживання (напр.: Шинкаренко, 2015: сс. 62–63), чи то релігійні переконання та міжконфесійні відносини (Луців, 2015; Бабенко, 2005; Зайцева-Чіпак, 2011; Батаєва, 2022) або ж просто сприйняття свят як частина більш широких структур перцепції та громадської думки (напр.: Бондар, Дмитрук, 2017). Зрідка в нинішній соціології звертаються і до самої сутності свята, специфіки його практик та речової матеріальності (Голіков, 2019b), однак такі спроби є несистематичними й радше спорадичними.

У світовій соціології ми спостерігаємо аналогічну ситуацію. Проблематика свят підпорядкована дослідженню практик прикрас та розкоші, практик їжі, динаміки трансформації суспільного порядку на мікрорівні чи макрорівні. Іноді досліджують святкове як феномен та його інституційне оформлення, іноді — технології свята та святковості в політичних стосунках, свято як елемент пам'яті та згадування, уяви та фантазії. Однак окрім того, що проблематика свята часто-густо виявляється вторинною, вона ще й найчастіше вибудовується «знизу», тобто від емпірики, а не дедуктивно, від більш загального. Це формує спорадичність, випадковість та несистематичність дискурсу свята в соціології, зокрема й дослідження його перцепції.

Виокремлення не розв'язаних раніше складових проблеми

Ось чому у спробах розробляти саму проблематику перцепції свята та її простору ми звертаємося для початку до ставлення українців до обмеженого переліку державних свят, які вважаємо за такі, що є встановленим законодавством держави як святкові дні. Поза умовами воєнного часу офіційні державні свята передбачають офіційний державний вихідний, що в певному сенсі закладає певні підвалини як ставлення до свята, так і практикування його. Це потрібно враховувати при аналізі структур ставлення українців до свят.

Постановка мети і завдань. Отже, метою нашого дослідження є концептуалізація простору сприйняття свят українцями, зокрема через аналіз динаміки «розташувань» свят у перцептивних структурах одне щодо одного.

Так, ми зацікавилися, чим може бути зумовлене співвідношення свят у задалегідь не визначеному нами просторі? Які закономірності та динаміку можна спостерігати в цій зумовленості? Яку динаміку має цей поділ на сегменти простору перцепції?

Серед гіпотез найважливішими є такі:

- простір ставлення до свят із часом трансформується та модифікується під впливом соціокультурних і соціально-політичних процесів та явищ;
- простір ставлення до свят може бути конституюваний та структурований низкою категорій судження та практикування, серед яких ми очікуємо побачити колективність — індивідуальність, сакральність — профанність, політизованість — аполітизованість, релігійність — світськість, історичність — аісторичність, приватність — публічність, освоєність — відчуженість, егоїзм — альтруїзм. Звісно, йдеться не про всі ці осі групування та структурування свят, кожна з цих категорій може бути покладена в основу окремої гіпотези;
- передбачається, що простір ставлення до свят є відносно стійким та відтворюваним, натомість із часом має відбуватися поляризація цього простору як кристалізація специфічних структур перцепції в українському суспільстві.

Виклад основного змісту дослідження

Метафоризація сприйняття як простору гетерогенностей, безумовно, не є новим словом в соціології. Ми усвідомлюємо, що розробки П'єра Бурдьє (Bourdieu, 2019) з цього питання або Дженіфер Тейффорд (Teiford, 2008), структуралістів (Rossi, 1982) чи синтетиків (Rutherford, Kuhlmeier, 2013) в теоретичному сенсі концептуалізували багато аспектів. Тому обмежимося підсумовувальним та узагальнювальним вибудовуванням концептуальної рамки з цього приводу.

Отже, ми виходимо з того, що свята існують не тільки об'єктивним чином (у практиках, ритуалах, речах, текстах), а й перцептивно (тобто у способах сприйняття та інтерпретації). Перцептивне існування свят передбачає специфічне структурування кожного з них та усіх їх разом, що, своєю чергою, породжує гетерогенність, яку чисто концептуально можна описати як простір сприйняття свят. Конкретні причини тої чи іншої категоризації свята як соціального феномену залишаються поза межами цієї конкретної розвідки; нам важливо встановити сам факт такого структурування, а також зробити первинний нарис його.

Структурування це може відбуватися за цілою низкою критеріїв. Зауважимо, що ці критерії аж ніяк не є самоочевидними: адже саме існування свят, як зауважують класичні дослідники феномену свята Р. Каюа, М. Бахтін, Ж. Батай та інші, вибудовувалося навколо акцентованої колективності, сакральності, релігійності, міфологізованої історичності, публічної освоєності тощо. Але, як ми доводимо в наших попередніх дослідженнях (перш за все теоретично), сучасне суспільство здійснює зсув колись чітко визначеного та практикованого феномену свята за цими осями. Саме тому осі «колективність — індивідуальність», «сакральність — профанність», «політизованість — аполітизованість», «релігійність — світськість», «історичність — аісторичність», «приватність — публічність», «освоєність — відчуженість», «егоїзм — альтруїзм», «раціоналізова-

ність — дераціоналізованість», «модернізм — архаїка», «міфологізованість — деміфологізованість», «реїфікованість — дереїфікованість», «натуралізація — конструювання» та інші є для нас важливими у подальшій інтерпретації даних.

Для дослідження того, яким чином структурується ставлення громадян України до свят, а також які латентні змінні приховані за цим ставленням, в яких просторах упорядковуються одне відносно одного свята та перцептивні схеми, ми звернулися до способів операціоналізації свят в інструментарії омнібуса КМІС. Звісно, шкала Лайкерта або метричні шкали є набагато надійнішим інструментом вимірювання з точки зору подальшого практикування багатомірних методів, однак (і ми це далі покажемо) і на бінарних шкалах можна отримати валідні дані. Окремо зауважимо, що такий дизайн дослідження априорі обмежує можливості інтерпретації даних: очевидно ж, що варіанти відповіді «важко відповісти», «жодне зі свят...» та «відмова відповісти» створюють окремі, жорстко демарковані та при цьому дуже стійкі, герметизовані локуси у просторі сприйняття.

Обґрунтування вибору методу аналізу

З метою перевірки гіпотез стосовно простору свят було обрано метод багатомірного шкалювання, в більшості випадків вистачило компактифікації 13-вимірному простору змінних до двовимірному простору.

Для кращого розуміння того, за якими ознаками розподіляються державні свята у просторі сприйняття респондентів, і для того, щоб в подальшому більш якісно робити висновки з аналізу, нами було застосовано багатомірне шкалювання (для оцінки якості процедур багатомірного шкалювання див. таблицю; результати процедури наведено далі).

Таблиця

Звідна таблиця якості багатомірного шкалювання на масивах з 2010 по 2022 рік^a

Рік	Стрес	RSQ	Рік	Стрес	RSQ
2010	0,04276	0,99310	2018	0,01739	0,99911
2013	0,06418	0,98419	2020	0,04734	0,99276
2016	0,07914	0,97698	2021	0,07899	0,98088
2017	0,04440	0,99355	2022	0,07759	0,98206

^a Багатомірне шкалювання проводилося на підставі запитання: «Які з цих державних свят України є для Вас найбільш важливими чи улюбленими? Вкажіть, будь ласка, не більш як 5 свят...»

Показник стресу для кожного з аналізованих масивів становить менше за 10%, що вказує на більш ніж відповідність моделі багатомірного шкалювання вхідним даним. Водночас значення RSQ є високим — понад 0,9 для кожного масиву. Це свідчить про те, що на обраних масивах можна провести змістовне багатомірне шкалювання.

Для початку здійснимо загальний огляд отриманих нами результатів. Для восьми масивів вибудувались зіставні двовимірні простори. У правій частині графіка для всього аналізованого періоду розміщені Великдень, Різдво та Новий рік. У лівій — постійно перебувають День Незалежності, День Конституції, День праці, День захисника, а також варіанти «важко сказати», «жодне не важливе» та «відмова відповісти».

Такий розподіл змінних щодо осей дає підстави припускати відповідно до наших попередніх гіпотез, що праворуч в отриманому двовимірному просторі міститься полюс приватності, а ліворуч — публічності. Okремо варто сказати, що «відмова відповісти» та «жодне не важливе» є цілком очевидними публічними виборами (оскільки здійснюються вони перш за все в публічній ситуації соціологічного опитування, сприйманої респондентами саме як (напів)примусове занурення в публічність), ґрунтованими на очікуванні від інших певних настанов та поглядів, на врахуванні зовнішнього простору, що цілком підтримує нашу схематику публічного та приватного. Власне кажучи, тут ми стикаємося з тим же феноменом, що його добре описував П. Бурдьє (Bourdieu, 2019). Для визначення цих полюсів використовуємо дихотомію публічного та приватного за Р. Сенетом, в межах чийої концепції приватне визначається через конотування із природним, сімейним, а публічне — зі штучним, культурним (Sennett, 2002).

Краще зрозуміти ці полюси у межах обраних нами теоретичних концепцій може допомогти дихотомія профанного і сакрального Е. Дюркгайма, а також побудована від неї дихотомія міфічних свят і каникул Р. Каюа. Нагадаємо, що, згідно з Р. Каюа, для каникул характерне розсіяння суспільства, ізоляція та відсторонення від колективного, тоді як у міфічних святах інтенсивно переживається колективність. Якщо поглянути під іншим кутом зору, то приватне можна трактувати як закрите від більших зовнішніх груп, сімейне та домашнє, недемонстративне, тоді як публічне — як масове, споживче і демонстративне, за Ж. Бодрияром. Інтерпретувати значення цих полюсів найкраще було б у поєднанні із дослідженням практик святкування, зокрема їхньої колективності чи усамітненості, демонстративності чи недемонстративності, а також емоційного забарвлення.

Показово, що змінні Великодня і Різдва з роками дедалі більше зрушуються в бік полюса приватності (див. рис. 1, 2), що можна інтерпретувати як тенденцію сприйняття їх респондентами все більшою мірою як сімейних і таких, що є природними (за Р. Сенетом), такими, що не вимагають для святкування штучного середовища та специфічних культурних зусиль. Цей процес можна інтерпретувати і так, що відбувається «вимивання», «вिवітрювання» із цих свят їхнього сутнісно релігійного змісту, і ймовірно, вони дедалі більше у масовому сприйнятті стають святами апогею зими та апогею весни, відповідно, а також, можливо, як натуралізацію та реіфікацію цих свят. Однак ця гіпотеза вимагає окремої перевірки, яка, на жаль, на наявному інструментарії не уявляється можливою. Зате «неоязичницьке» розуміння процесів у релігійній свідомості та просторі свят в українських реаліях дає підстави висунути цілу низку перспективних гіпотез для подальших досліджень.

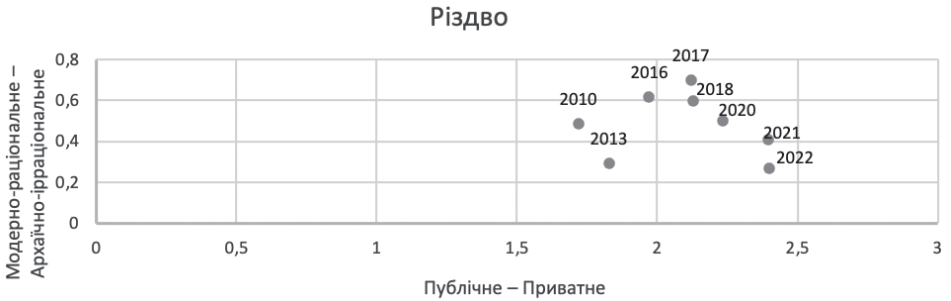

Рис. 1. Різдво у перцепції українців (2010–2022 роки)

Рис. 2. Великдень у перцепції українців (2010–2022 роки)

Зауважимо окремо, що впродовж усіх років, крім 2022-го, праворуч від осі розміщувався Міжнародний жіночий день. Протягом кількох років спостережень, залишаючись з межах «зони приватності», ця змінна коливається між більшою приватністю та певним тяжінням до публічності (тут і далі див.: рис. 3). І навіть перейшовши до зони публічності, ця змінна залишається близькою до «зони приватності». Виходячи зі специфіки Міжнародного жіночого дня, такі коливання можна пояснити тим, що свято сприймається як день боротьби за права жінок у публічному просторі та одночасно як день, що на мікрорівні присвячений жінкам, зокрема у сім'ї чи в робочому колективі. З переміщенням змінної у ліву частину простору можна зазначити, що аспект боротьби за права, а також політичне навантаження та смисли стали відігравати більш значущу роль, хоча при цьому приватний аспект не знецінився. Помітно також, що до публічного полюса свято наближалось у 2016-му та, поступово, у 2020–2022 роках, які відмічені соціальними кризами (враховуючи тектонічний масштаб змін 2014 року, їхній прояв міг бути «видимим» і у 2016-му). Це може вказувати на актуалізацію емансипаційного сенсу свята, пов'язану зі змінами в жіночих ролях в кризові періоди: з одного боку, виокремлення жінок, що є публічними діячами, з іншого — стан вразливої особи чи жертви (біженця під час збройних конфліктів, постраждалої від домашнього насилля тощо). Зміна сприйняття свята у 2017–2018 роках у бік приватного полюса в такому випадку свідчить про повернення до більш традиційної для українського суспільства ролі жінки в міжкризовий період.

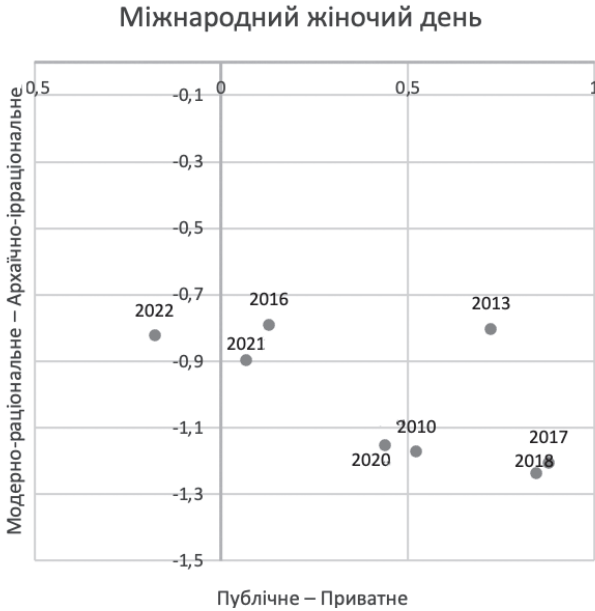

Рис. 3. Міжнародний жіночий день у перцепції українців (2010–2022 роки)

Значно посувається у бік полюса публічного за аналізований період День Перемоги (див. рис. 4). Перебуваючи на боці полюса приватного у 2010 році, починаючи з 2013-го по 2018 рік, він розміщується поміж полюсами, тяжіючи до публічного, а у 2021–2022 роках значно посувається вліво. Така трансформація сприйняття свята може бути пов'язана з політичними процесами в Україні, частина з яких зафіксована у низці законів про декомунізацію, у безпосередньому зв'язку з якими святкування Дня Перемоги стало політичним, а отже, і публічним висловленням. Наближення до полюса публічного у 2021–2022 роках вказує на радикалізацію сприйняття.

Рис. 4. День Перемоги у перцепції українців (2010–2022 роки)

Рис. 5. Простір свят у перцепції українців
(конфігурація похідного стимулу;
модель евклідової відстані, масив 2010 року)

Оглянувши загальну перцептивну структуру свят українців, можна збільшити наближення нашої оптики та розглянути окремі роки.

Зокрема, показово, що змінна Дня Перемоги (9 травня) лише в одному зі спостережуваних років, у 2010-му (див. рис. 5), розміщувалася праворуч від вертикальної осі — але достатньо глибоко, далі за свято 8 березня.

Починаючи з 2013 року, ця змінна переміщується ближче до полюса публічності й поступово рухається все далі в його бік. Це слід зв'язати з переходом до публічності та з політизацією свята, що підтверджується іншими нашими розвідками, зокрема проведеними з використанням факторного аналізу. При цьому приватність протягом кількох років (до 2021-го) зберігала свою значущість: змінна на графіка тяжіла до вертикальної осі (див. рис. 6–14).

Що стосується змінної Трійці, то вона, не переходячи до правої частини графіка, переміщувалась до нульового значення за віссю «приватність — публічність» у 2016 році (див. рис. 7). В інші роки, залишаючись у зоні публічності, ця змінна тяжіла до приватності.

Наш аналіз феномену Трійці — далі не найпопулярнішого та не найбільш очевидного релігійного свята, однак при цьому дуже важливого для щирих християн як свято започаткування церкви — базувався на презумпції глибокої та вкоріненої релігійності, яка «шифрується» святкуванням Трійці. Виходячи з цього, можна передбачити, що положення цієї змінної на шкалі означає латентну демонстрацію релігійності, яка постає нехай і в публічному просторі, однак максимально деполітизовано, депубліцизовано і навіть в чомусь секуляризовано.

2013

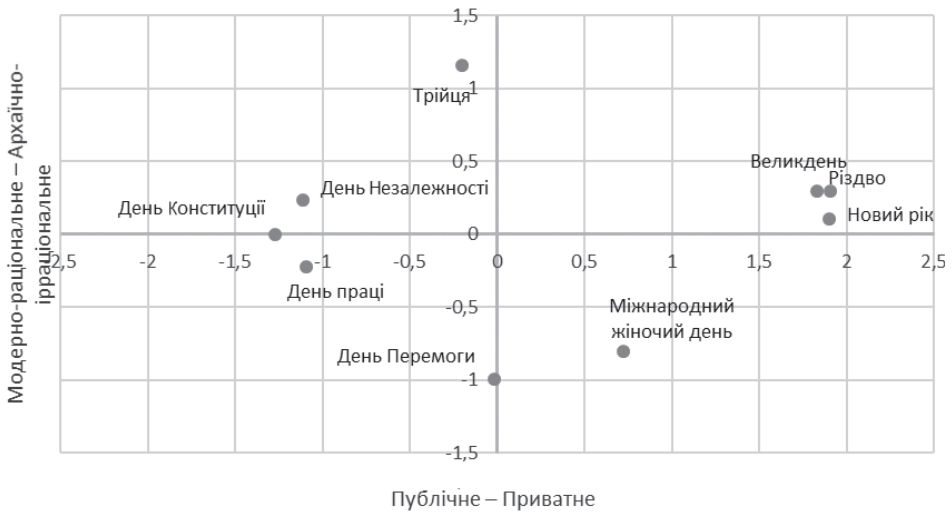

Рис. 6. Простір свят у перцепції українців (конфігурація похідного стимулу; модель евклідової відстані, масив 2013 року)

2016

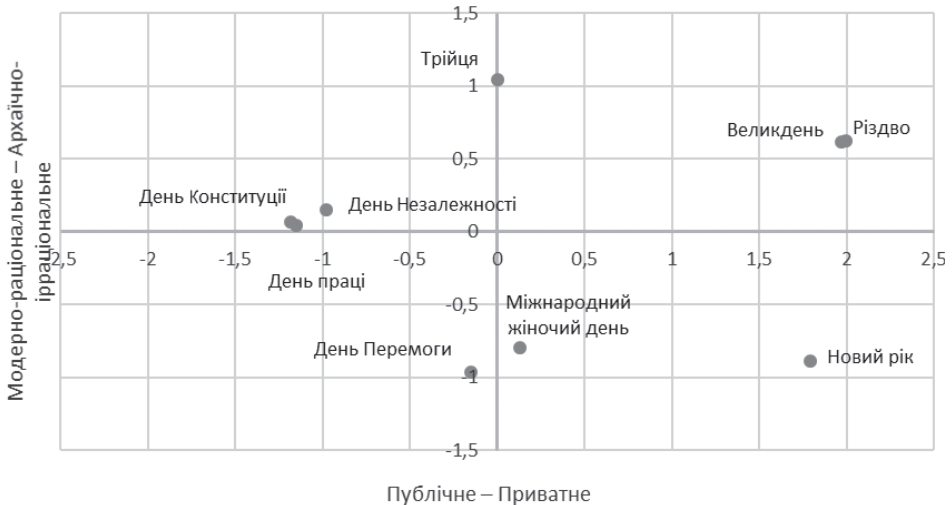

Рис. 7. Простір свят у перцепції українців (конфігурація похідного стимулу; модель евклідової відстані, масив 2016 року)

Цікавим є значне переміщення Дня Незалежності та менш значне — Дня захисників у бік полюса приватності (див. рис. 8 і 9). Змінна Дня Незалежності

День Незалежності

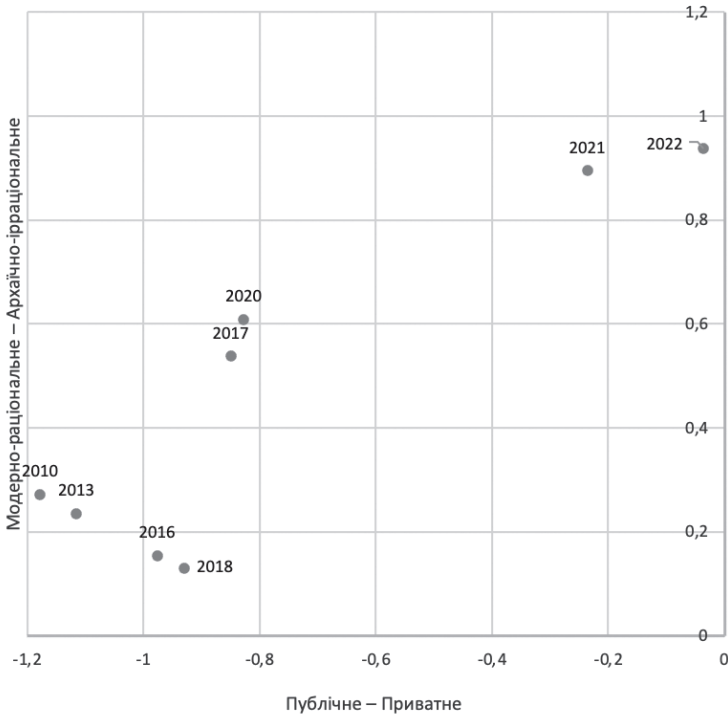

Рис. 8. День Незалежності у перцепції українців (2010–2022 роки)

наблизилася до вертикальної осі. Це, з одного боку, може означати, що ці два свята дедалі більше розглядаються респондентами як «свої», але з іншого — що вони втрачають суто державницький сенс, стають дедалі більш «освоєними та приватизованими, егоїстичними та деполітизованими» святами, святами, що редукуються до вихідного дня та додаткової можливості поздоровити одне одного чи відпочити.

Але перевірити справжній сенс такої еволюції цих свят можна насамперед якісними дослідженнями з додатковим інструментарієм. Важливіше інше: спостережені процеси можна очікувано пов'язати з пандемією COVID-19: паніка, викликана страхом смерті, сприяє іраціоналізації сприйняття, а розсіяння соціального унаслідок карантинних обмежень — приватизації свят. Утім, це не пояснює, чому різко змінилося сприйняття саме цих двох, пов'язаних з українською державністю свят. Звідси можна висунути гіпотезу, що вказана зміна пов'язана з прийдешньою кризою — початком повномасштабної війни (опитування за 2022 рік провели у першій половині лютого). Трансформація сприйняття Дня Незалежності та Дня захисника можуть свідчити про наявні в суспільстві стихійні чи конструйовані очікування загрози державності та пов'язані з цим трансформації перцептивних структур.

День захисників

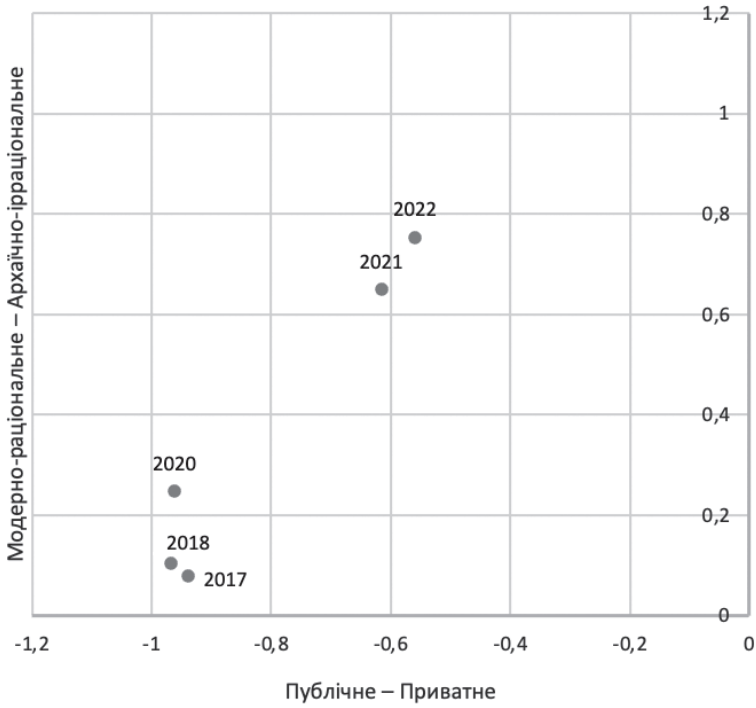

Рис. 9. День захисників України у перцепції українців (2017–2022 роки)

2017

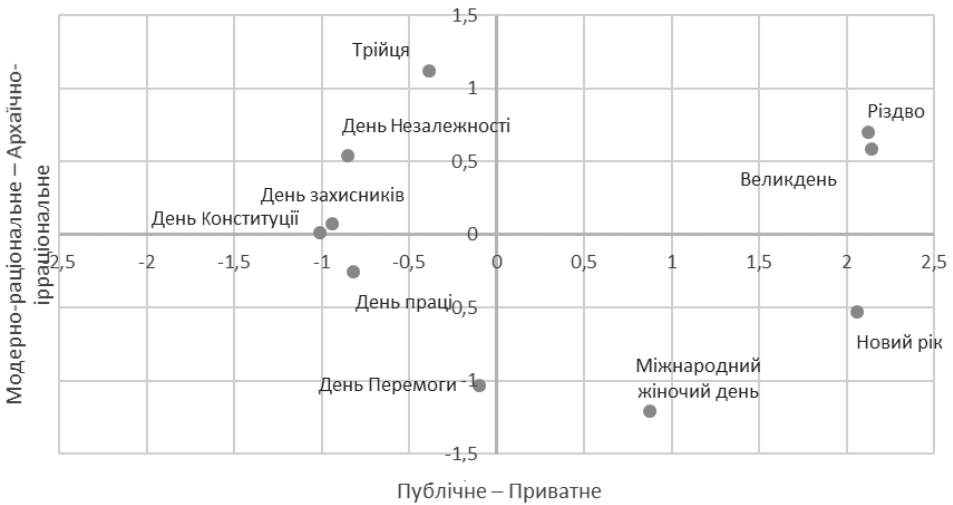

Рис. 10. Простір свят у перцепції українців (конфігурація похідного стимулу; модель евклідової відстані, масив 2017 року)

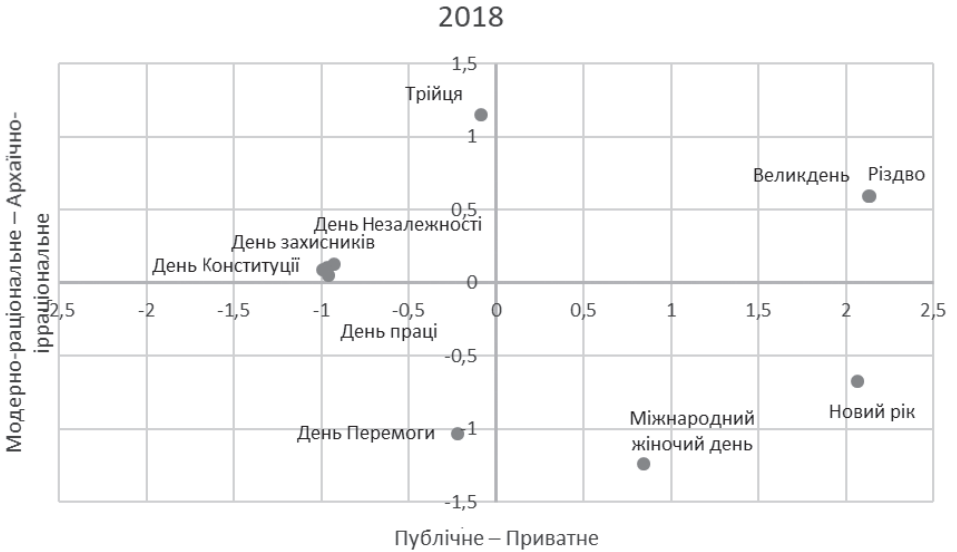

Рис. 11. Простір свят у перцепції українців (конфігурація похідного стимулу; модель евклідової відстані, масив 2018 року)

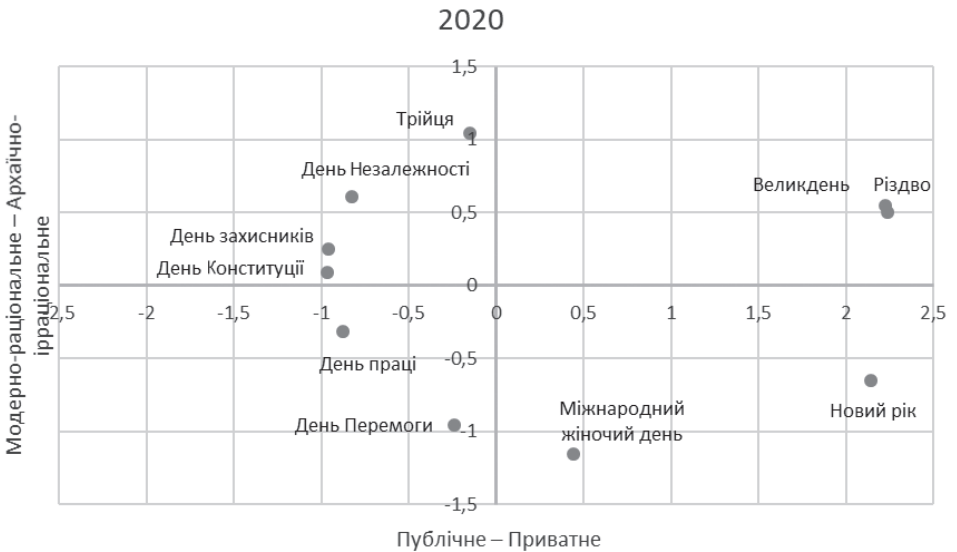

Рис. 12. Простір свят у перцепції українців (конфігурація похідного стимулу; модель евклідової відстані, масив 2019–2020 років)

Ці гіпотези потребують окремої перевірки, зокрема шляхом аналізу публічного та владного дискурсу, а також через порівняння динаміки громадянської активності, ксенофобії, протестних настроїв тощо з метою виявлення передвоєнної консолідації та радикалізації.

2021

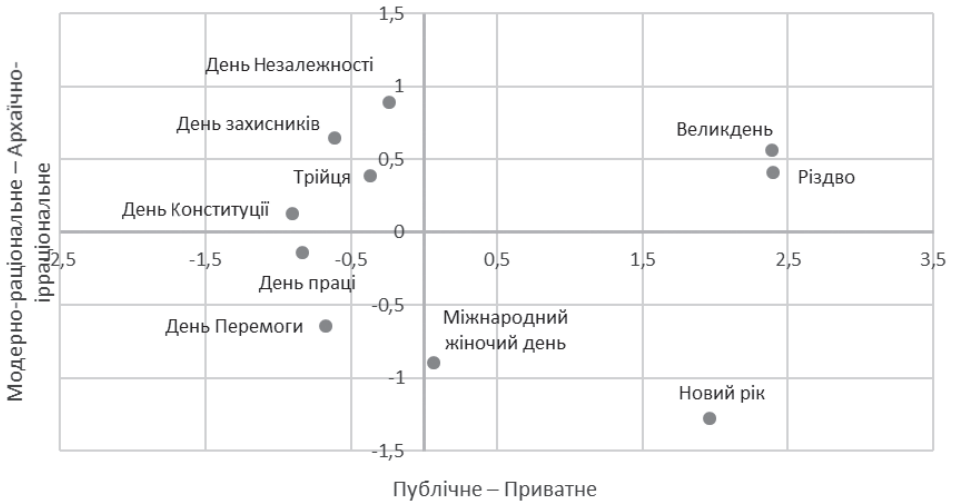

Рис. 13. Простір свят у перцепції українців (конфігурація похідного стимулу; модель евклідової відстані, масив 2021 року)

2022

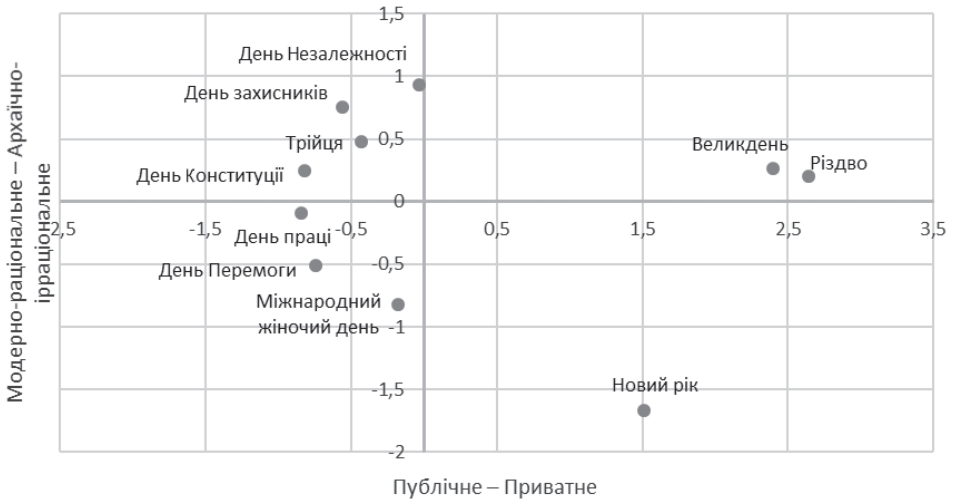

Рис. 14. Простір свят у перцепції українців (конфігурація похідного стимулу; модель евклідової відстані, масив 2022 року)

Помітний стрибок Дня Незалежності та Дня захисників праворуч відбувся у 2021 році та зберігся у 2022-му (див. рис. 13 і 14). Такі зміни можуть свідчити про приватизацію цих свят, а також про їх «освоєння», «узвичаєння», «озвичення» для громадян України, які почали бачити в цих святах за все перш

особисті вихідні. Звісно, що це гіпотеза, яка потребує перевірки (неможливої, на жаль, із наявним інструментарієм), однак цілком логічна в межах тих даних, що ми їх маємо.

Ще одним важливим виміром отриманих результатів є «вертикальна» диференціація двовимірних просторів. Зокрема, у нижній частині графіка впродовж аналізованого періоду постійно містяться змінні Міжнародного жіночого дня та Дня Перемоги; у верхній частині — Трійця, Різдво, Великдень, День Незалежності, День захисників. Такий розподіл наштовхує на визначення полюсів як модерно-раціонального в нижній частині та архаїчно-ірраціонального у верхній частині відповідно. Ми вирішили об'єднати деякі наші гіпотези, які висунули вище, саме для уявираження раціональної природи Модерну не тільки як історичного явища, а й як соціокультурного феномену, і для того, щоб чіткіше визначити сенс архаїки застосовно до свят.

До модерно-раціонального полюса, як можна побачити за результатами нашого аналізу, тяжіють змінні, ґрунтовані на значущих історичних подіях, які мають аналітичні, документальні (або ті, що виглядають як такі), «історично близькі» репрезентації, знаково-символічне спорядження, інтерпретації. До архаїчно-ірраціонального полюса тяжіють ті змінні, що пов'язані з емоційним піднесенням та переживаннями віри, із синкретичним та цілісним сприйняттям (найчастіше породженим релігійною вірою, однак не тільки).

Такі змінні, як День праці, День Конституції, «жодне не важливе», «важко сказати» та «відмова відповісти», розміщені близько до горизонтальної осі, з року в рік змінюючи своє положення щодо неї. Це вказує на індіферентність змінних стосовно обох полюсів, що повністю очікувано для «несвяткових» змінних, а для змінних Дня праці та Дня Конституції таке положення означає відсутність у сприйнятті їх як практичного значення (що було б модерно-раціональним), так і емоційного піднесення (що було б архаїчно-ірраціональним). У подальших дослідженнях слід перевірити за допомоги тривимірної візуалізації гіпотезу про наявність ще одного виміру, за яким можуть бути розміщені ці змінні. Це стосується також змінних Дня Незалежності, Дня захисників, Великодня, Різдва та Нового року в окремі роки.

Змінні Дня Незалежності та Дня захисників стабільно залишаються у верхній частині графіка. Сформульована нами інтерпретація цієї частини як архаїчно-ірраціональної може видатися дискусійною саме внаслідок цих двох свят, і інтерпретація їх як наближених до архаїчно-ірраціонального полюса не є очевидною, зважаючи на уґрунтованість на наближених до сучасності історичних подіях (проголошення незалежності України 1991 року, початок збройного конфлікту 2014 року) та апеляцію до реальної соціальної групи (громадяни України, військові України). Але соціологічно більш важливим є те, що структури цих свят передбачають редукований (а тому — архаїчний за своєю соціокультурною природою) поділ на «чужих» і «своїх», зло і добро, — адже незалежність, як і захист, можливі лише «від» інших, і в цьому сенсі вони відбудовуються «від» Іншого та Інакшого. Актуалізована святами віра в державу та армію (а в реаліях після 2022 року — і віра в перемогу у війні) дають підстави говорити про їхню ірраціональну — в сенсі сакрального, ідеального — складову. Також підсилює

інтерпретацію Дня захисників як віднесеного до полюса архаїчного зв'язок із міфом про козацтво, а до полюса ірраціонального — походження від християнського свята Покрови Богоматері. Йдеться вже не стільки про захисників як конкретних людей, а про віру в захист і міфологізовані уявлення про захист. У зв'язку з цим очікувано, що змінні Дня Незалежності та Дня захисників роблять помітний стрибок від горизонтальної осі у 2021 році. Це їх положення зберігається й 2022 року. Зіставляючи помічене зрушення з різким наближенням цих двох свят до осі приватності в ті самі роки, можна передбачати, що вони є наслідком гіпотетично зазначених вище процесів натуралізації, сакралізації та реіфікації (а саме реіфікація постає процесом «перекладу» соціально об'єктивних явищ «мовою» особистісного сприйняття «особисто забарвленого» навколишнього порядку) відповідних свят.

Змінна Трійці, навпаки, перебуває до 2021 року на певній відстані від горизонтальної осі, — відчутно далі, ніж змінні Великодня та Різдва. Враховуючи кореляції цих змінних з чинником релігійності (де кореляції Різдва та Великодня з цим фактором були стабільно більші за кореляції Трійці), можна висунути гіпотезу про мало того, що релігійну значущість Трійці, яку ми описували вище, так ще й додаткову актуалізацію тут позахристиянських підтекстів свята Трійці. Його висока ірраціональність та архаїчність може вказувати на закладені святкувальниками міфічні смисли. У подальших дослідженнях інтерес становила б перевірка гіпотези про прояви феномену християнськи-язичницького двовір'я у межах святкування Трійці. Що ж стосується різкого руху змінної у бік полюса раціонально-модерного, то тут варто висунути гіпотезу про позбавлення свята позахристиянського змісту у сприйнятті респондентів, однак про причини та прояви цього можна буде говорити лише після низки додаткових досліджень.

Упродовж кожного з аналізованих років (крім 2013-го) Новий рік розміщений у нижній частині графіка. У 2013 році ця змінна перебуває у архаїчно-іраціональній зоні, але наближена до горизонтальної осі. Оскільки доступний масив забезпечений обмеженим інструментарієм і ми не можемо побудувати кореляції з іншими показовими та ілюстративними змінними, таку зміну положення щодо осі вважатимемо за випадкову флуктуацію. У 2021 і 2022 роках ця змінна, навпаки, максимально віддалена від горизонтальної осі у бік полюса модерно-раціонального, що ми можемо гіпотетично пояснити тим, що Новий рік (в тому числі наражаючись у суспільстві на велику кількість полемік та дискусій щодо його практик святкування), дедалі більше набував ознак свята, яке перш за все відіграє важливу роль маркування часу в суспільстві. Водночас Різдво, яке могло б перейняти ірраціональну складову Нового року, зокрема внаслідок згаданих дискусій, у вказані роки не стало сприйматися помітно інакше за вертикальною віссю, що вказує на те, що у свідомості респондентів ці свята не є безпосередньо пов'язаними та взаємокомпенсувальними. При тому, порівнюючи різкі зміни сприйняття Нового року зі змінами сприйняття Дня Незалежності і Дня захисника, можна висунути гіпотезу про орієнтацію в 2021–2022 роках на рівні переживань не на світову спільноту, а на національну. Втім, нагадаємо, що сама традиція святкування Нового року, незважаючи на його архаїчні апеляції, все ж є достатньо модернізованою, а його традиції насамперед

кореняться у трьох останніх століттях, причому найбільш виразно — у ХХ столітті. Отож така позиція Нового року в просторі перцепції є цілком логічною.

Нарешті, змінні Міжнародного жіночого дня та Дня Перемоги, перебуваючи у нижній частині графіка, в різні роки певною мірою переміщуються «до» та «від» полюса модерно-раціонального, але не наближаються до осі надто помітно, щоб можна було казати про індиферентність за цим виміром. Таким чином, про обидва ці свята респонденти мають уявлення як про раціонально зумовлені (історична боротьба за права жінок та співпричетність до перемоги у Великій Вітчизняній війні для одних і Другій світовій війні для інших) та модерні (обидва свята ґрунтовані на подіях ХХ століття).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

У межах роботи ми послідовно провели на масивах восьми років багатовимірне шкалювання, проаналізувавши простори ставлення до державних свят в Україні. Ми виявили, що відбувається та відтворюється стійка диференціація сприйняття, яка концептуально дескриптується як специфічний, відносно впізнаваний простір, що еволюціонує. У цьому просторі ми визначили дві осі, одна з яких виявилася стосовно наших гіпотез синтетичною: довелося поєднати дихотомії «раціональність — ірраціональність» та «модерність — архаїка» для повноти пояснення сутності та властивостей цієї осі. Ці осі навіть за поверхового погляду (наприклад, без залучення кореляційного аналізу) продемонстрували цікавий пояснювальний потенціал, виявляючи, зокрема, неочікувані властивості цілої низки свят.

Під цим кутом зору, можна з упевненістю говорити, що впродовж 2010–2022 років суспільна свідомість українців а) демонструвала певну стійкість, але б) при цьому й еволюційну динаміку; в) має впізнавану та історико-культурну конкретність; г) реагувала на суспільні процеси, в тому числі у такій нібито деполітизованій сфері, як свята та святкування.

У наступних розвідках у цьому напрямі можна, відштовхуючись від отриманих нами шкальованих груп свят, досліджувати специфіку практик архаїчно-ірраціональних, модерністських, приватизованих та публічних свят; аналізувати динаміку, особливо в період повномасштабної війни, а також під впливом (само)ізоляційних практик; звертатись до інших проявів виокремлених нами осей перцепції (виявлення їх поза простором свят підтвердило б есенціальність та важливість цих осей у суспільній свідомості українців).

Загалом проведене нами дослідження продемонструвало неочевидні приховані структури у святах як суспільних феноменах на рівні перцептивних аспектів, що зайвий раз підкреслює, наскільки недослідженою є ця тема наразі в українській та у світовій соціології.

Джерела

Бабенко, Н. (2005). Інтеграція родинних традицій, свят і обрядів у форми культуросенної життєдіяльності сучасної сім'ї. *Український соціум*, 1, 72-82.

Батаєва, К. (2022). Михайло Драгоманов про наслідки порушення принципу розділення церкви та держави. *Український соціологічний журнал*, 27, 23-32.

Бондар, Т., Дмитрук, Д. (2017). Новорічні настрої та очікування: моніторинг громадської думки населення України, грудень 2017 р. *Український соціум*, 4, 168-177

Голіков, О. (2019а). Знання харків'ян про (не)допустиме: поколінський зріз (за результатами емпіричного дослідження). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи"*, 43, 34-40.

Голіков, О. (2019b). Недопустиме як структура в соціальному знанні: емпіричний ескіз на прикладі сприйняття харків'ян. *Український соціум*, 1, 40-61.

Зайцева-Чіпак, Н. (2011). Особливості впливу релігійного чинника на базові підсистеми сучасного українського суспільства. *Український соціум*, 3, 35-44.

Луців, О. (2015). Особливості індивідуальної релігійності в контексті конфесійної приналежності в сучасному українському суспільстві. *Український соціум*, 2, 7-16.

Макеєв, С. (2014). Соціальна структура і трансформації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 27-29.

Шинкаренко, О. (2015). Інтегровані маркетингові комунікації в електоральному маркетингу. *Український соціологічний журнал*, 1-2, 61-65.

Bourdieu, P. (2019). *Public Opinion Does Not Exist*. https://is.muni.cz/el/fss/podzim2019/POLn4102/um/blok1/Bourdieu_PO_Does_Not_Exist.pdf

Debord, G., Knabb, K. (2005). *Society of the Spectacle*. Rebel Press. <https://search.worldcat.org/title/The-society-of-the-spectacle/oclc/265934562>

Golikov, A. (2022). Education as a commodity? (a sketch of sociological expertise). *Ukrainian Sociological Journal*, 27, 33-43. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-27-04>

Guttman, P. (2023). *Christmas in America: A Photographic Celebration of the Holiday Season* [2nd ed.]. Skyhorse.

Ingram, J.P. (2021). *Festive Enterprise: The Business of Drama in Medieval and Renaissance England*. University of Notre Dame Press.

Ritzer, G. (2018). *The McDonaldization of Society: Into the Digital Age*. Sage Publications.

Rossi, P.H. (Ed.). (1982). *Toward a Structural Theory of Action. Network Models of Social Structure, Perception and Action*. Academic Press.

Rothman, W. (2021). *The Holiday in His Eye: Stanley Cavell's Vision of Film and Philosophy*. State University of New York Press.

Rutherford, M.D., Kuhlmeier, V.A. (2013). *Social perception: detection and interpretation of animacy, agency, and intention*. MIT Press.

Sennett, R. (2002). *The Fall of Public Man*. Penguin Books.

Teiford, J.B. (2008). *Social Perception: 21st Century Issues and Challenges*. Nova Science Publishers.

Отримано 30.05.2024

References

Babenko, N. (2005). Integration of family traditions, holidays and rituals into the forms of culturally relevant life activity of the modern family. [In Ukrainian]. *Ukrainskyi sotsium*, 1, 72-82. [= Бабенко 2005]

Bataieva, K. (2022). Mykhailo Drahomanov on the consequences of violation of the principle of separation of church and state. [In Ukrainian]. *Ukrainskyi Sotsiologichnyi Zhurnal*, 27, 23-32. [= Батаєва 2022]

Bondar, T., Dmytruk, D. (2017). New Year's moods and expectations: monitoring of public opinion of the population of Ukraine, December 2017. [In Ukrainian]. *Ukrainskyi Sotsium*, 4, 168-177. [= Бондар, Дмитрук 2017]

Bourdieu, P. (2019). *Public Opinion Does Not Exist*. https://is.muni.cz/el/fss/podzim2019/POLn4102/um/blok1/Bourdieu_PO_Does_Not_Exist.pdf

Debord, G., Knabb, K. (2005). *Society of the Spectacle*. Rebel Press. <https://search.worldcat.org/title/The-society-of-the-spectacle/oclc/265934562>

- Golikov, A. (2019a). Kharkiv residents' knowledge of the (un)acceptable: a generational cross-section (based on the results of an empirical study). [In Ukrainian]. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series 'Sociological Studies of Modern Society: Methodology, Theory, Methods'*, 43, 34-40. [= Голіков 2019a]
- Golikov, A. (2019b). The unacceptable as a structure in social knowledge: an empirical sketch on the example of the perception of Kharkiv residents. [In Ukrainian]. *Ukrainian Society*, 1, 40-61. [= Голіков 2019b]
- Golikov, A. (2022). Education as a commodity? (a sketch of sociological expertise). *Ukrainian Sociological Journal*, 27, 33-43. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-27-04>
- Guttman, P. (2023). *Christmas in America: A Photographic Celebration of the Holiday Season* [2nd ed.]. Skyhorse.
- Ingram, J.P. (2021). *Festive Enterprise: The Business of Drama in Medieval and Renaissance England*. University of Notre Dame Press.
- Lutsiv, O. (2015). Features of individual religiosity in the context of confessional affiliation in modern Ukrainian society. [In Ukrainian]. *Ukrainskyi sotsium*, 2, 7-16. [= Луців 2015]
- Makeiev, S. (2014). Social structure and transformations. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 27-29. [= Makeєв 2014]
- Ritzer, G. (2018). *The McDonaldization of Society: Into the Digital Age*. Sage Publications.
- Rossi, P.H. (Ed.). (1982). *Toward a Structural Theory of Action. Network Models of Social Structure, Perception and Action*. Academic Press.
- Rothman, W. (2021). *The Holiday in His Eye: Stanley Cavell's Vision of Film and Philosophy*. State University of New York Press.
- Rutherford, M. D., Kuhlmeier, V.A. (2013). *Social perception: detection and interpretation of animacy, agency, and intention*. MIT Press.
- Sennett, R. (2002). *The Fall of Public Man*. Penguin Books.
- Shynkarenko, O. (2015). Integrated marketing communications in electoral marketing. [In Ukrainian]. *Ukrainskyi Sotsiologichnyi Zhurnal*, 1-2, 61-65. [= Шинкаренко 2015]
- Teiford, J.B. (2008). *Social Perception: 21st Century Issues and Challenges*. Nova Science Publishers.
- Zaitseva-Chipak, N. (2011). Peculiarities of the influence of the religious factor on the basic subsystems of modern Ukrainian society. [In Ukrainian]. *Ukrainskyi sotsium*, 3, 35-44. [= Зайцева-Чинак 2011]

Received 30.05.2024

ОЛЕКСАНДР ГОЛІКОВ, СОФІЯ НОЛБАТ

Простір сприйняття свят українцями: до можливостей концептуалізації

Стаття присвячена дослідженню перцептивного простору функціонування свята в українському суспільстві. Автори звертаються до матеріалів базаторічного опитування-омнібуса КМІС з метою проаналізувати методом багатовимірного шкалювання диференціацію дистанцій та співвідношень між певними релігійними, світськими та державними святами в українському суспільстві. У статті пропонується авторська концепція простору сприйняття, побудована на цілій низці концептів соціальної перцепції. Висунуті гіпотези стосовно потенційних осей структурування простору ґрунтуються на напрацюваннях таких соціологів та антропологів, як представники групи «Колеж Соціології» (Ж. Батай, Р. Каюа), класичної соціології (Е. Дюркгайм) та теорії карнавалу (М. Бахтін). На концептуальному рівні автори беруть до уваги властиву святу діалектику єдності та боротьби індивідуального та колективного, священного та профанного, раціонального та ірраціонального, публічного та інтимного тощо. В межах проведеного аналізу автори виокремлюють і описують стійкі та відтворювані у всіх роках омнібусного опитування КМІС осі, позначаючи їх як «раціональна модерність — ірраціональна архаїка» та «публічність — приватність». Особливу увагу авто-

ри приділяють динаміці обраних для аналізу свят і звертаються до тих, що демонструють найбільші «переміщення» у просторі за ці роки. Значна увага приділяється спробам пояснити причини такої динаміки, що їх автори вбачають в екстерналіях стосовно суспільного усвідомлення свят (політичні події, пандемічна (само)ізоляція, культурні процеси, соціальні явища тощо). З-поміж свят особлива увага авторів припадає на Трійцю, День Перемоги (9 травня), День Незалежності України, День захисника, Новий Рік, Різдво та Міжнародний жіночий день, які виявилися, по-перше, найбільш чутливими до зазначених авторами чинників динаміки, а по-друге — найбільш динамічними та соціологічно показовими. Запропоновано низку перспектив подальшого дослідження цієї тематики на підставі викладених у статті авторських доробків.

Ключові слова: свято; практики; багатовимірне шкалювання; простір; сприйняття; українці; раціональне; ірраціональне; модерне; архаїчне; приватне; публічне

ALEXANDER GOLIKOV, SOFIA NOLBAT

Space of perception of holidays by Ukrainians: towards the possibilities of conceptualization

The article is devoted to the study of the perceptual space of the functioning of the holiday in Ukrainian society. The authors refer to the materials of the multi-year survey-omnibus KIIS with the aim of analyzing the differentiation of distances and relationships between a number of religious, secular, and state holidays in Ukrainian society using the method of multidimensional scaling. The article proposes its own conception of the space of perception, built on a number of known concepts of social perception. Proposing hypotheses regarding the potential axes of spatial structuring is carried out using the work of such sociologists and anthropologists as representatives of the College of Sociology (J. Bataille, R. Caillois), classical sociology (E. Durkheim) and carnival theory (M. Bakhtin). At the conceptual level, the authors take into account the dialectic of unity and struggle of individual and collective, sacred and profane, rational and irrational, public and intimate, etc. in the holiday. Within the framework of the analysis, the authors identified and described the axes that are stable and reproduced in all years of the KIIS omnibus survey, which the authors designate as «rational modernity - irrational archaic» and «publicity - privacy». The authors pay special attention to the dynamics of the holidays selected for analysis; they refer to the holidays that demonstrate the greatest «movements» in space over the years. Considerable attention is paid to attempts to explain the reasons for such dynamics, which the authors look for in externalities relative to public awareness of holidays (political events, pandemic (self) isolation, cultural processes, social phenomena, etc.). Among the holidays, the authors receive special attention Trinity, Victory Day (May 9), Independence Day of Ukraine, Defender's Day, New Year, Christmas, International Women's Day, which, firstly, turned out to be the most sensitive to the factors of dynamics specified by the authors, and - the second - the most dynamic and sociologically demonstrative. A number of prospects for further research of this topic are proposed, starting from what the authors have already achieved in this article.

Keywords: holiday; practices; multidimensional scaling; space; perception; Ukrainians; rational; irrational; modern; archaic; private; public